

TOPHANE-İ
ÂMİRE
MÜŞİRİYETİ

PINAR ÇEVİK AZAP

TARİH

İstanbul 2023

TOPHANE-İ ÂMİRE MÜŞİRİYETİ

Pınar Çevik Azap

TİMAŞ YAYINLARI | 5745

Timaş Akademi | 25

Tarih Kitaplığı | 19

AKADEMİK DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Akyıldız

Dr. Kaan Durukan

Dr. Y. Hakan Erdem

Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal

PROJE EDITÖRÜ

Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

1. BASKI

Şubat 2023, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-4679-9

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT

Çınar Matbaacılık

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.

Ata Han No: 34 Kat: 5

Bağcılar / İstanbul

Telefon: (0212) 628 96 00

Matbaa Sertifika No: 45103

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TOPHANE-İ
ÂMİRE
MÜŞİRİYETİ

PINAR ÇEVİK AZAP

PINAR ÇEVİK AZAP

1986 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Ankara'da tamamladı. 2008 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2010 yılında o dönemde Başbakanlık çatısı altında bulunan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde çalışma hayatına başladı. 2015 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Programı'nda *Osmanlı Emniyet Teşkilatında Yeni Bir İnceleme Metodu Olarak Daktiloskopi (Parmakizi) Eğitimi ve Tatbiki* isimli teziyle yüksek lisansını, 2022 yılında ise yine aynı üniversitede *Tophane-i Amire Müşiriyeti Teşkilat Yapısı* isimli doktora tezini tamamladı. Çalışmalarını XIX. yüzyıl Osmanlı müesseseleri tarihi, Osmanlı askerî tarihi ve mimarlık tarihi alanlarında yoğunlaştıran yazar hâlen, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ŞEMALAR LİSTESİ / 9

HARİTALAR LİSTESİ / 10

RESİMLER LİSTESİ / 10

KISALTMALAR LİSTESİ / 13

ÖNSÖZ / 15

GİRİŞ / 19

Kaynak ve Literatür Değerlendirmesi / 29

BÖLÜM 1

TOPHANE-İ ÂMİRE MÜŞİRİYETİ'NİN İDARÎ ORGANİZASYONU / 35

1832-1861 Yılları Arasındaki İdarî Yapısı ve Değişimler / 35

Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin Yeniden İhdası (1844) / 44

1861-1876 Yılları Arasındaki İdari Yapısı ve Yenilikler / 67

1876-1908 Yılları Arasındaki Değişimler / 91

BÖLÜM 2

TOPHANE-İ ÂMİRE MÜŞİRİYETİ'NİN MERKEZ TEŞKİLATI VE MECLİSLERİ / 117

Tophane-i Âmire Meclisleri ve Ona Bağlı Daireler / 117

Tophane-i Âmire Meclisi'nde Düzenlemeler / 127

BÖLÜM 3

TOPHANE-İ ÂMİRE MERKEZİ TEŞKİLATINA BAĞLI BİRİM VE KOMİSYONLAR / 145

İmalat/Sanayi Alayları / 145

İmalat-ı Harbiye Nezareti / 174

İtfaiye Alayı ve Fonksiyonu / 179

Topçu ve İstihkam Müfettiş-i Umumiliği ve Fonksiyonu / 184

Torpedo Komisyonu ve Fonksiyonu / 191

BÖLÜM 4

TOPHANE-İ ÂMİRE MÜŞİRİYETİ BOĞAZLAR MUHAFAZLIĞI, KARANTİNA NEZARETİ,
MÜHENDİSHANE-İ BERRİ-İ HÜMAYUN / 205

Boğazlar Muhafızlığı'nın İdaresi ve İşleyişi / 205

Karantina Nezaretî'nin İdaresi ve İşleyişi/ 238

Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un İdaresi ve İşleyişi / 257

BÖLÜM 5

TOPHANE-İ ÂMİRE'NİN FİZİKÎ YAPISI: TOPHANE-İ ÂMİRE MÜŞİRİYETİ'NE BAĞLI
YAPILAR VE TESİSLER / 283

Tophane-i Âmire Müşiriyeti Merkez Yapıları ve Müştemilatı / 283

Kışlaları / 294

Hastaneleri / 302

Askerî Fabrikaları / 314

Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne Ait Diğer Yapılar / 354

SONUÇ / 372

KAYNAKÇA / 377

EKLER / 393

*Çalışmamı, çıktığım ilmi yolculukta her zaman yolumu aydınlatan
kıymetli hocam Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ'ye atfediyorum.*

TABLO VE ŞEMALAR LİSTESİ

TABLÖLAR

- Tablo 1.1.** Tophane-i Âmire Merkez Aklam Dairesi Memurları ve Aylık Maaş Tutarları
- Tablo 1.2.** Tophane-i Âmire Fabrika ve Ambarlarında Çalışan Memurların Sayısı ve Aylık Ücretleri
- Tablo 1.3.** Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin Tüm Müşirleri ve Görevlendirilme Tarihleri
- Tablo 3.1.** Birinci İdadi Sanayi Alayı İhtiyat Sınıfı Dersleri
- Tablo 3.2.** Birinci İdadi Sanayi Alayı İdadi Sınıfı Dersleri
- Tablo 3.3.** İkinci İdadi Sanayi Alayı İhtiyat Sınıfı Dersleri
- Tablo 3.4.** İkinci İdadi Sanayi Alayı İdadi Sınıfı Dersleri
- Tablo 3.5.** Teşkil Edilecek Olan Torpido Taburunun Tertibi
- Tablo 3.6.** Yeniden Teşkil edilecek olan Torpido Tabur Efradının Tertibi
- Tablo 4.1.** 1890 Yılında Bahr-i Siyah Boğazındaki Kalelerde Bulunan Asker Mevcudu ve Aylıkları
- Tablo 4.2.** Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un Öğretmen ve Öğrencileri Mevcutları ile Aylık Maaş Tutarları
- Tablo 4.3.** Kuruluşundan İtibaren Mühendishane-i Berri-i Hümayun Nazır ve Baş Hocaları

ŞEMALAR

- Őema 1.1.** Tophane-i Âmire'nin 1832-1861 Yılları Arasındaki Teşkilat Yapısı ve Kuruma Bağlı Kurum ve Nezaretler
- Őema 1.2.** Tophane-i Âmire'nin 1861-1876 Yılları Arasındaki Teşkilat Yapısı ve Kuruma Bağlı Kurum ve Nezaretler
- Őema 1.3.** Tophane-i Âmire'nin 1876-1908 Yılları Arasındaki Teşkilat Yapısı ve Kuruma Bağlı Kurum ve Nezaretler.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 4.1. Osmanlı Devleti'nin Kale Topçularının Taksimat Mevkileri

Harita 5.1. Tophane Müşirliği'nin İstanbul'daki Yapı ve Tesisleri

Harita 5.2. Tophane Müşirliği'nin Anadolu'daki Fabrikaları ve Çatalca Poligonu

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.1. Tophane Müşiri ve Serasker Ali Saib Paşa'nın Mühürleri

Resim 1.2. Tophane-i Âmire Müşiri ve Serasker Ali Saib Paşa

Resim 1.3. Tophane-i Âmire Müşiri ve Umum Mekatib-i Askerî Nazırı Mustafa Zeki Paşa'nın Mühür ve İmzası

Resim 1.4. Son Tophane-i Âmire Müşiri Mustafa Zeki Paşa

Resim 2.1. Mauser Fabrikası'nda görevli Türk Askerî Heyeti

Resim 2.2. Mauser Fabrikası'nda görevli Türk Askerî Heyeti

Resim 3.1. Tophane-i Âmire Birinci İdadi Sanayi Alayı Diploması

Resim 3.2. Tophane-i Âmire İkinci İdadi Sanayi Alayı Diploması

Resim 4.1. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un Harbiye Tarafından Görünümü

Resim 4.2. 1854 yılına ait Mühendishane-i Berri-i Hümayun Jurnalleri

Resim 4.3. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un, Deniz Tarafından Görünümü

Resim 4.4. Mühendishane-i Berri-i Hümayun Topçu Harbiye ve İdadisi Şakirdanı

Resim 4.5. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un Harbiye İstihkâm Şakirdanı

Resim 4.6. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un Harbiye Sahra Topçu Şakirdanı

Resim 4.7. Mülkiye Mühendis Mektebi Binasının Ön Tarafından Görünümü

Resim 4.8. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un Genel Görünümü

Resim 4.9. Hendese-i Mülkiye Şakirdanı

Resim 5.1. Tophane-i Âmire Müşirlik Dairesi.

Resim 5.2. Tophane-i Âmire Müşirlik Dairesi'nin Önden görünümü

Resim 5.3. Tophane-i Âmire Kültür ve Sanat Merkezi'nin kapısındaki kitabe

Resim 5.4. Tophane Kasrı'nın deniz tarafından görünümü

- Resim 5.5.** Tophane-i Âmir'e'nin Fabrikalarıyla Talimhane Meydanı'nın içerden görünümü
- Resim 5.6. ve 5.7.** Tophane Saat Kulesi'nin eski ve günümüzdeki görünümü
- Resim 5.8.** Taksim Topçu Kışlası
- Resim 5.9.** Taksim Topçu Kışlasında bulunan Hassa Ordusu Grupları
- Resim 5.10.** Taksim Topçu Kışlası'nda topçuların talimi
- Resim 5.11.** Tophane Meydanı'nı çevreleyen Tophane Kışlası
- Resim 5.12.** Gümüşsuyu Kışlası'nda ikamet eden Muzika-yı Hümayun'un, Tophane Kasrı önündeki fotoğrafı
- Resim 5.13.** Tophane Meydanı'nı çevreleyen Tophane Kışlası ve yapılar grubu
- Resim 5.14.** Tophane Fabrikalar grubunun meydan tarafından görünümü
- Resim 5.15.** Tophane Fabrikalar grubunun deniz tarafından görünümü
- Resim 5.16.** Tophane Marangozhane Fabrikası'nın cepheden görünümü
- Resim 5.17.** Tophane Marangozhane Fabrikası'nın haricen görünümü
- Resim 5.18.** Mauser Fişek Fabrikasının açılış töreni
- Resim 5.19.** Mauser Fişek Fabrika-yı Hümayunlarının cepheden görünümü
- Resim 5.20.** Mauser Fişek kovanları imalathanesi
- Resim 5.21.** Çelik Dane ve Şarapnel Pres Fabrikası'nın istim makinesi
- Resim 5.22.** Çelik Fabrikasında inşa edilen kimyahane binası
- Resim 5.23.** Dumansız Barut Fabrikası önünden genel baruthane manzarası
- Resim 5.24.** Asid ve Eter Fabrika-yı Hümayunu'nun bir kısmının görünümü
- Resim 5.25.** Azadlu Baruthanesi
- Resim 5.26.** Kırkağaç Fişekhanesi imalat barakaları
- Resim 5.27.** Kırkağaç Fişekhanesi'nde imla barakaları
- Resim 5.28.** Kırkağaç Fişekhanesi'nde ecza barakaları
- Resim 5.29.** Kayseri Güherçile Fabrika-yı Hümayunu
- Resim 5.30.** Konya Güherçile Fabrika-yı Hümayunu
- Resim 5.31.** Hendek Hizar Fabrika-yı Hümayunu'nun memurlara ait binası
- Resim 5.32.** Hendek Fabrika-yı Hümayunu'nun ameliyata mahsus binası
- Resim 5.33.** Kâğıthane Poligon-ı Hümayunu
- Resim 5.34.** Çatalca Poligon-ı Hümayunu'nda top tecrübeleri
- Resim 5.35.** Çatalca Poligon-ı Hümayunu'nda top tecrübeleri

Resim 5.36. Çatalca top tecrübelerinde kullanılan baraka

Resim 5.37. Maçka Silah Deposu

Resim 5.38. Maçka Silah Deposu

Resim 5.39. Gülhane Cephane Ambarları

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	Adı geçen makale/madde
a.g.t. :	Adı geçen tez
Bkz :	Bakınız
BOA :	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C. :	Cilt
CBA :	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
çev. :	Çeviren
DİA :	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. :	Editör
Haz. :	Hazırlayan
s. :	Sayfa
S. :	Sayı
TTK. :	Türk Tarih Kurumu
Yay. :	Yayınları/Yayınevi

ÖNSÖZ

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle bugün Tophane olarak anılan semtte temellerini attığı Tophane-i Âmire, Osmanlı klasik döneminden XIX. yüzyılın başına kadar Osmanlı askerî sistemi içerisindeki varlığını devam ettirdi. 1832 yılına gelindiğinde ise Osmanlı müesseselerinin merkezleştirilmesi kapsamında askerî bir kurum kimliğine kavuşturulan Tophane-i Âmire Müşiriyeti, gerek askerî sanayi kısmının gerekse de kendisine bağlı bulunan birçok nezaret ve birimin idaresini kapsayacak şekilde büyük bir teşkilat yapısına sahip oldu.

Askerî sanayi merkezi olarak önemli fonksiyonu bulunan Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin teşkilat yapısı ve işleyişini, yetmiş altı yıllık zaman dilimi içerisinde bir çalışma konusu olarak ele almaya başladığımızda, ne kadar ağır bir yükün altına girdiğimizin farkına, araştırmalar ilerledikçe vardık. Çünkü bu muazzam kompleksin idarî organizasyonu ve işleyişine dair bütünlük içerisinde müstakil çalışmalar bulunmadığı gibi bazı birimlerin Tophane-i Âmire'ye bağlı olarak idare edilmesiyle ilgili bilgiler, pek açık ve doğru tespit edilememişti. Bu bakımdan öncelikle, Tophane-i Âmire'nin kurumsallaşma sürecindeki gelişme ve değişmelerini anlamaya çalıştık. Kurumun merkezî teşkilat yapısı ve işleyişini incelerken tarihî süreçte bu kuruma bağlanan birimlerin idarî işleyişleri, hizmetleri, personeli ve benzeri hususlarının detaylarına girdik. Bunu yaparken, kurumun merkezî yapısı ve ana birimleriyle büyük bir kompleksi oluşturan her bir unsurunun, başlı başına bir çalışma konusu olacak özellikte olduğu kanaatine vardık. Osmanlı askerî sistemi içerisinde önemli bir işleve sahip olan Tophane-i Âmire'nin, askerî imalattaki işlevi hariç tutulursa bugüne kadar bir bütünlük içerisinde herhangi bir çalışmaya konu olmayan teşkilat yapısı ve birimleri, ilk defa bu çalışmada bütüncül bir yapıyla ele alındı. Biz, Tophane-i Âmire'yi bu genel anlayış ve yaklaşım çerçevesinde beş ana bölüm içerisinde incelemeye çalıştık.

Çalışmanın Giriş kısmında, Tophane-i Âmire'nin kurulduğu yıllardan 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadarki tarihsel süreci, Tophane külliyesinin oluşum süreci ile binalarının fizikî yapısı ve gelişimi hakkında

genel bilgiler verildi. Bu bilgilendirmeye Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin 1832 yılında tesis edilmesine kadarki tarihsel süreci verilmeye çalışıldı.

Birinci bölümde, 1832 yılında ihdas edilen Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin teşkilat yapısı ve idarî organizasyonları, konunun daha iyi anlaşılması için 1832- 1861, 1861-1876 ve 1876-1908 olmak üzere üç tarihsel döneme ayrılarak yazıldı. Tüm bu dönemler içerisinde Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin müşirleri ile idarî yapısı ele alındı ve Müşiriyet'in teşkilat yapısı ortaya konulmaya çalışıldı. Bilhassa ilk iki dönemde, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin, müstakil bir kurum olmaktan çıkarılarak tüm askerî ve idarî birimleriyle hangi dönemde Seraskerlik hangi dönemde Kapdan-ı Deryalık makamlarına bağlandığı gibi hususlar açıklığa kavuşturuldu. 1876'dan Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin lağvedildiği 1908 senesine kadarki üçüncü dönemde ise uzun süre müşirlik görevini yürüten ve hizmetleriyle öne çıkan Ali Saib Paşa ve Zeki Paşa dönemleri tetkik edildi.

İkinci bölüm, Tophane-i Âmire meclislerine ve idarî mekanizmaya ayrıldı. Meclisler; Meclis-i Askerî ve Meclis-i İmalat ile 1871 yılında istikrara kavuşturulan Tophane-i Âmire Meclisi'ydi. Bu bölümde, söz konusu meclislerin yapısıyla birlikte işleyişi ve tarihsel süreçte ne gibi değişikliklere uğradıkları incelendi.

Üçüncü bölümde, Tophane-i Âmire'nin merkezde yer alan ana bölümü ve birbirinden farklı teknikleri ihtiva eden birim ve komisyonları anlatıldı. Tophane-i Âmire'ye bağlı askerî fabrikalarda istihdam edilen askerlere hem meslek öğretmek hem de bu fabrikaların ihtiyaç duyduğu teknik bilgi ve becerilere sahip askerleri yetiştirmek adına teşkil edilen İmalat Alayları, İmalat-ı Harbiye Nezareti, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne bağlı olarak tesis edilen ancak ömürleri uzun sürmeyen İtfaiye Alayı detaylarıyla işlendi. Bununla beraber Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin son otuz yılı içerisinde, askerî işlerinin idarî organizasyonu açısından önemli bir yer edinen Topçu Müfettiş-i Umumiliği ile Torpido Komisyonu hem idarî işleyişleri hem de fonksiyonları ele alınmak suretiyle detaylandırıldı.

Dördüncü bölümde, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin idaresi altında yer alan Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah Boğazlar Muhafızlığı ile Karantina Nezareti ele alındı. Bununla beraber bu bölümde, kara ordusuna mühendis yetiştirmek üzere teşkil edilen ve idaresi Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne tevdi edilen Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un idarî yapılanması ve fonksiyonu anlatıldı.

Çalışmamın beşinci bölümünde ise, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne ait tüm yapılar, fonksiyonları ile beraber ele alındı. Merkezî yapı olarak nitelendirilen

yapı grupları, işlevlerine göre başlıklandırıldı. Buralarda binaların fizikî yapılarından bahsedilmekle beraber işlevlerine de yer verildi. Gerek merkez yerleşkede bulunan fabrika ve atölyelerin gerek Zeytinburnu'nda büyük bir sanayi tesisi şeklinde gelişen fabrikaların ve gerekse de taşrada bulunan fabrikaların faaliyetlerinin muhteviyatı yine bu bölümde değerlendirildi.

1832 yılında teşkil edilen ve 1908 yılında lağvedilen Tophane-i Âmire Müşiriyeti incelenirken, iki bakımdan sınırlamaya gidilmiştir. İlki, Tophane-i Âmire'ye bağlı boğazlar muhafızlığında ve kalelerin muhafazasında istihdam edilen topçu birlikleri ile ordu-yı hümayunlarda yer alan topçu askerlerine, çalışmamızda yer verilmemesidir. İkincisi de Osmanlı Devleti'nin kara ordusu için gerekli olan her türlü askerî malzemenin imalatı ve ithalatı hususları başlı başına bir çalışma konusu olduğundan ve konudan doğrudan veya dolaylı olarak bahseden çalışmalar bulunduğundan çalışmamızda sadece, bu askerî fabrikaların hangileri olduğu ve nerelerde bulunduğu detaylandırılarak faaliyetleri genel hatları ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Doktora tezi olarak meydana getirilen bu çalışmanın metne dönüştürülme sürecinde yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve dostlarıma şükranlarımı sunmak isterim. Bu çerçevede, çalışmamızı başından sonuna kadar yönlendiren, yoğun bir mesai temposu içerisinde bize zaman ayırıp hadiseleri ve faaliyetleri tahlil / tespit etmem için gerekli ipuçlarını veren hocam Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ'ye çok teşekkür ederim. Kendisi, çalışmamızı meydana getirdiğimiz süre boyunca bir hoca olmanın ötesine geçerek hiçbir konuda benden yardımını esirgemedi. Akademik tecrübesi ve yetkinliğiyle takıldığım birçok hususa doğrudan müdahale etti ve her sıkıntıda yanımda yer aldı. Kendisine sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Öte yandan çalışmamızın oluşma sürecine önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Recep KARACAKAYA, Doç. Dr. Zeynep AYCİBİN SEYİTKIRAN, Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR'e çok teşekkür ederim. Çalışmamı büyük bir titizlikle okuyup, tezin içeriğine çok ama çok değerli katkılar sunan hocam Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN'e ayrıca şükranlarımı sunuyorum. Sürecin başlangıcında çalışma konumuzun nasıl işlenmesi gerektiğini istişare ettiğim, yönlendirmeleriyle ve zihin açan fikirleriyle bana yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ali AKYILDIZ'a da çok teşekkür ederim.

Yer yer akademik alışverişte bulunduğum Dr. Kübra FETTAHOĞLU, Sevil SADIKOĞLU ve Dr. M. Mesut ÖZEKMEKÇİ'ye çok teşekkür ederim. En kısıtlı zamanlarında dijital kaynaklara erişmemde yardımlarını gördüğüm Dr. Hasan Ali ÇAKMAK'a, desteğiyle her daim yanımda olduğunu hissettiren

Esra ÇOLAK'a ve teknik hususların halledilmesinde her türlü desteği veren canım ağabeyim Özer ÇEVİK'e de çok teşekkürler.

Birlikte çıktığımız akademik yolda, manevi desteği kadar ilmi desteğiyle de yanımda olan, zorlandığım her dönemde beni cesaretlendiren, bana birlikte akademik çalışma yapmanın keyfini ve konforunu yaşatan sevgili eşim Dr. Eralp Yaşar AZAP'a da çok teşekkür ederim.

Son olarak, doktora tezi olarak hazırlamış olduğum bu çalışmanın kitap hâline gelmesini sağlayan editörüm Zeynep Berkeş ve diğer tüm Timaş çalışanlarına sonsuz teşekkürler.

Kaleme aldığımız bu çalışmanın muhakkak ki eksiklikleri mevcuttur. Bu eksiklikler de elbette yazarın hanesine yazılmalıdır. Tüm kusur ve noksanlarımızın affolunması temennisiyle.

Pınar ÇEVİK AZAP
İstanbul, 2023

GİRİŞ

Sultan I. Murad (1362-1389) devrinden itibaren Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanan ateşli silahlar, Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451) döneminde Edirne ve pek çok yerde top imalathanelerinin açılmasıyla üretim açısından artan bir ivmeyle gelişmiş ve bu durum, Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) saltanatının ilk yıllarında daha ileri bir seviyeye çıkmıştı.¹ Fatih Sultan Mehmed devri, topçuluk tarihi açısından çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Evvela İstanbul'un kuşatılması için imal edilen büyük çaplı toplar ile havan topları ve sonrasında geliştirilen muhasara topları, Fatih Sultan Mehmed dönemi Türk topçuluğu adına hatırı sayılacak gelişmeler olarak kayda geçmiştir. İstanbul kuşatmasında kullanılan topların etkili atışları sayesinde İstanbul'un sağlam surları yıkılmış ve fetih mümkün olabilmiştir.² 1453'te İstanbul'un fethinde topların önemli bir fonksiyona sahip olduğunun anlaşılması ile Fatih Sultan Mehmed, top dökümüne ayrı bir önem vererek ileride Tophane olarak adlandırılacak semtte, bir top dökümhanesi inşa ettirmişti.³ Tophane'nin kuruluşunda bilhassa, Fatih Sultan Mehmed ile birlikte Osmanlı yönetim anlayışını da dikkate almak gerekir. Zira İstanbul, fetihden sonra hızlı bayındırlık faaliyetleri yanında askerî yatırımlar başta olmak üzere hemen her alanda bir cazibe merkezi hâlini almaya başlamış, şehre büyük ehemmiyet verilmiştir. Elbette bunda, Fatih Sultan Mehmed'in olağanüstü teşkilatçı bir şahsiyet olmasının da etkisi vardır.

Fatih Sultan Mehmed'in askerî yapıyı güçlendirmek üzere muhtelif kaynakları kullanmak suretiyle başlattığı girişimlerden bizce en önemlisi, Tophane-i Âmire'ydi. Onun tarafından Tophane'de inşa edilen top dökümhanesi ve

1 Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 634-635; Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, Hayat Yay., İstanbul 1951, s. 62.

2 Salim Aydüz, "Roket Bir Osmanlı İcadı Mı?", *Yedikıta*, S. 90, İstanbul 2016, s. 29.

3 Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)", s. 634-635; Bayrı, *a.g.e.*, s. 62.

etrafında yapılan topçu kışlası, bölgenin ilk binalarını meydana getirmişti.⁴ Zamanla artan ihtiyaçlar doğrultusunda Tophane'ye ait binaların sayısı ve kapladığı alan genişletilmiştir.⁵ Kimi kaynaklar, Tophane-i Âmire'nin kuruluşunun, Osmanlılar zamanında başlayıp başlamadığını tartışarak burada Bizans döneminden kalma bir tophane ya da barut, gülle gibi ateşli malzemelerin üretildiği bir bina bulunduğunu ve Fatih Sultan Mehmed'in bu bina üzerine Tophane-i Âmire'yi temellendirdiğini ifade etmektedir. Ancak İstanbul'un fethedilmesi ile sonuçlanan kuşatma süresince, Bizans'ın kullandığı ateşli silahlar göz önünde bulundurulduğunda, Bizans'ın o dönemlerde top döküm faaliyetlerinde bulunduğu dair bir bilgiye ulaşamıyor olması, kaynaklarda "Metopon" olarak adlandırılan Tophane bölgesinde herhangi bir tophane binasının olmadığı görüşünün ağırlık kazanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan bölgede, Bizans'tan değil, Cenevizlilerden kalan bir tophane olabileceği yönündeki görüşler olsa da en azından bunun, İstanbul'un fethedildiği yıllar öncesinde faaliyette olmadığı düşünülmektedir.⁶

İstanbul'un fethinden sonra askerî imalathanelerin tesis edilmesi ile temelleri atılan ve günümüzde semte adını veren "Tophane" tabiri, fetihden on iki sene sonra kaleme alınan Fatih Vakfıyes'i'nde, "Tophane Kapısı" şeklinde zikredilmiştir.⁷ Tophane-i Âmire terkihi ise tespit edilebildiği kadarıyla kuruma ait 1513 tarihli muhasebe defterinde geçmektedir.⁸

Tophane-i Âmire'nin kuruluşu, Osmanlı askerî sanayisinin geliştirilmesi ile yakından ilgilidir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Tophane-i Âmire'nin temel fonksiyonu top döküm ve imalatı olsa da sonraki dönemlerde bu müessesesinin farklı hizmetleri de üstlendiği tespit edilmektedir. Tophane-i Âmire kompleksinin merkezinde top döküm ve imalathanesi yer almakta olup tarihî süreçte bu yapı topluluğu değişim ve gelişme göstermiştir.

4 Salim Aydüz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, TTK, Ankara 2006, s. 75, 78,79, 81; Gabor Agoston, Tophane-i Âmire'nin İstanbul'un fethinden sonra kurulduğu bilgisini vermekle birlikte Fatih Sultan Mehmed'in, Cenevizlilerin daha önceki dönemlerde kurduğu dökümhaneyi genişleterek yenisini kurduğu görüşünü beyan etmiştir. Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 232.

5 Aydüz, "Roket Bir Osmanlı İcadı Mı?", s. 31.

6 Aydüz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 75, 78,79, 81; Agoston, *a.g.e.*, s. 232.

7 Fatih Vakfıyes'i'nde Ayasofya Cami'nin gelirleri arasında zikredilen Galata'daki Kaptıçî Hamamı'nın yeri tarif edilirken hamamın, Karaköy'de Tophane kapısı yakınında olduğu ifade edilmiştir. Aydüz, *a.g.e.*, s.78.

8 Salim Aydüz, "Tophâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s. 253.

Fatih Sultan Mehmed'den sonra Sultan II. Bayezid (1481-1512), Tophane-i Âmire'de çalışan usta ve top dökücülerin ikametleri için bazı bina ilaveleriyle müstemilatı genişletmiş, bu dönemde İstanbul dışında da önemli top dökümhaneleri inşa ettirmiştir.⁹ Osmanlılarda top, bir meydan savaşında ilk olarak Çaldıran Savaşı'nda (1514) kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520), bu muharebede topları zincirlerle birbirine bağlayarak yan yana dizmiş ve önüne de piyade askerlerini koymuştur. Muharebenin başlaması ve piyade askerlerinin çekilmesiyle düşman, dizili olan toplarla karşı karşıya kalmış ve savaş bu sayede kısa sürede kazanılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde yapılan on üç büyük seferden birisi dışında çok sayıda top, savaşın kazanılmasında belirleyici olmuştur.¹⁰ Kanunî Sultan Süleyman'ın, saltanatı süresince savaş hâlinde olması, onun topçu sınıfına ve top döküm işine rağbet etmesine zemin hazırlamıştır. Tophane-i Âmire ve müstemilatı bu dönemde yıkılarak yeniden inşa edilmiştir.¹¹ Yenilenen Tophane-i Âmire Dökümhanesi, Sultan I. Mahmud (1730-1754) zamanında 1743 yılında tekrar yıkılıp Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa zamanında baştan tesis edilmiştir.¹² Diğer yandan Tophane-i Âmire ve müstemilatı, büyük bir askerî sanayi merkezi olması ve top döküm işlemlerinin çok yüksek sıcaklıklarda yapılması nedeniyle zaman zaman iç yangınlar geçirmekle beraber deprem ve büyük semt yangınlarının da etkisiyle yer yer kapsamlı tamiratlardan geçmiş ve Fatih Sultan Mehmed zamanından XIX. yüzyıla kadar birçok değişikliklere maruz kalmıştır.¹³

Osmanlı Devleti, ateşli silahlar konusundaki üstünlüğünü XVII. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirdiyse de¹⁴ ilerleyen dönemlerde topçuluk alanındaki teknik gelişmeler neticesinde Osmanlı topçuluğu geri kalmış ve muharebe alanlarında alınan galibiyetler yerini çoğunlukla mağlubiyetlere bırakmıştır. Bunun üzerine daha sonra Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılacak olan dönemin padişahı Sultan III. Ahmed (1703-1730) ve sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın başlattığı bir dizi yenilikler ilmî, kültürel, sanat ve bilim alanlarında olduğu gibi askerlik alanında da gelişme göstermiştir. Askerlik alanında girişilen bu faaliyetlerin en önemlilerinden biri şüphesiz

9 Bayrı, *a.g.e.*, s. 62; Ayduz, "Tophane-i Âmire ve Müstemilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 649-650.

10 Ayduz, "Roket Bir Osmanlı İcadı Mı?", s. 30.

11 Bayrı, *a.g.e.*, s. 62; Ayduz, "Tophane-i Âmire ve Müstemilatı", s. 649-650.

12 Ayduz, *a.g.m.*, s. 669-650.

13 Ayduz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 86.

14 Ayduz, "Roket Bir Osmanlı İcadı Mı?", s. 30.

Humbaracı Ocağı'nın ikinci halifesi olan Bayramoğlu Ali Ağa'nın icat ettiği ateşli silahlar ve roketlerdir. Bayramoğlu Ali Ağa, muharebelerdeki başarısızlıkları silah icadı ve geliştirilmesindeki duraklamaya atfederek Sultan III. Ahmed'e yeni silahlar geliştirilmesini tavsiye etmiştir. Bayramoğlu Ali Ağa, az ateş saçan ve kurşun atmayan tulum balar karşısında kendisinin icadı olan ve kale kuşatmalarında etkili olduğunu ifade ettiği tulumba isimli roketlerini tanıtmıştır.¹⁵

Ancak ne var ki XVII. yüzyıl ortalarına kadar bilhassa kale kuşatmalarında ve cephe gerisinde sabit bir şekilde konuşlandırılan toplar, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren topçuluk alanındaki yeni teknik ve stratejilerle ön plana çıkan bir silah hâline gelmiştir. Zira top, klasik manada bir kuşatma silahı olduğu düşüncesinin aksine, bu tarihlerden itibaren muharebe sahalarında hızla yer değiştirilebilen en önemli teknik güç unsuru olmuştur. Bu sahada meydana gelen gelişmeler yani topun ve top arabasının bir yerden diğer bir yere ulaşma hızı, topun seri bir şekilde ateşe hazır hâle getirilmesi ve ateşlenen toptan saçılan güllenin namludan çıkış hızı gibi hususlar topun, savaşların kaderini değiştirir bir ateşli silah olarak modern askerî teknolojide önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti ise hafif sahra topları ve yeni top ateşleme tarzının önemini, 1770 yılında Rus ordusu karşısında aldığı büyük yenilgiler sonrasında anlamıştır. Ruslar, Avrupa'daki Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) esnasında adeta birer tüfek şeklinde kullanmayı öğrendiği küçük çaplı sahra toplarının başarısını, bu tarihte Osmanlı ordusu üzerinde aldığı galibiyetle bir kere daha göstermiştir.¹⁶ 1768-1774 savaşında büyük bir hezimetle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, ordusundaki topçu birliklerinin ıslah edilmesi ve sürat topçularının kurulması gerekliliğini bu mağlubiyetle idrak etmiştir.¹⁷

15 Aydıöz, "Roket Bir Osmanlı İcadı mı?", s. 31-32; Humbaracı Ocağı halifesi Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gaza fi Tedbiri'l-Harb ve Levazimihâ* isimli eserinde, kendi icadı olan silahları ve aletleri görselleriyle beraber tanıtmaktadır. Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gaza fi Tedbiri'l-Harb ve Levazimihâ*, Haz. Salim Aydıöz-Şamil Çan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, 66. varak. Kendi icadı olan silah ve aletlerin görselleri için bkz. Ek-H.

16 Fatih Yeşil- Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma", *Osmanlı Araştırmaları*, LII, İstanbul 2018, s. 136-137, 141.

17 Fatih Yeşil, Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizam-ı Cedid", *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, İstanbul 2019, s. 281.

Yaşadığı mağlubiyetler sonucunda Osmanlı Devleti, ordusunda yeniden yapılanma ve askerî teknoloji transferi yapma ihtiyacı hissetmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu hususta başvurduğu ilk devlet, paradigma ordusu kimliğiyle temayüz eden Fransa olmuştur. Fransa, askerî uzman Baron de Tott'u, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda 1770 yazında Ruslar karşısında ağır bir yenilgi alan,¹⁸ Çeşme'de donanması yakılan Osmanlı Devleti'nin boğazlarının savunmasını güçlendirmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Baron de Tott, yaptığı incelemeler neticesinde, Osmanlı ordusunun kullandığı topların durumu hakkında bilgi edinme fırsatı bulmuştur. O, tüm bu incelemeler sonucunda, muharebe sahasında alınan başarısızlığın nedeninin, hafif ve seri atışlı Rus topları karşısında zayıf kalan büyük kalibreli ve ağır Osmanlı topları olduğu kanaatine varmıştır.

Sultan III. Mustafa'dan da (1757-1774) gerekli desteği gören Baron de Tott, topçuluğun geliştirilmesi konusundaki faaliyetlerine, evvela Osmanlı topçularına hızlı ateş etme sanatını talim ettirmekle başlamıştır. Kendisi, bu talimlerde kullanılmak üzere gerekli olan küçük kalibreli topları temin ettirerek¹⁹ ilk etapta 600 topçu neferini, Kâğıthane'de Avrupa tarzında eğitmeye başlamıştır. Baron de Tott, bu yeni topçuları yetiştirmenin yanında Tophane'yi de ıslah etmiş²⁰ ve Hasköy'de modern bir top dökümhanesi kurmuştur.²¹ Ayrıca yeni tesis edilen sürat topçularının ilk nizamnameleri de yine onun tarafından 1774 yılının Ocak ayı içerisinde hazırlanmıştır.²²

Ne var ki Topçular, Sultan III. Mustafa zamanında gerçekleştirilen tüm bu faaliyetlere rağmen, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nin, Osmanlı Devleti açısından ağır bir mağlubiyetle neticelenmesinin önüne geçememiştir. Bu yenilgiden iki yıl sonra İstanbul'u terk eden Baron de Tott'un sürat topçuluğu adına başlattığı faaliyetler, onun gidişi ile bir süre geri planda kalmıştır. Ancak Halil Hamid Paşa'nın sadrazamlık makamına getirilmesi ile bu faaliyetler, tekrar başlatılmıştır. Sultan I. Abdülhamid'den (1774-1789) gerekli desteği

18 Yeşil- Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788)", s. 142; Bir Macar beyzadesi olan Baron de Tott, Fransa hükümeti tarafından bir doğu seyahati vazifesi ile evvela Kırım'a gönderilmiştir ve bir müddet Kırım'da kaldıktan sonra İstanbul'a gelmişti. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK Yay., Ankara 2011, s. 58.

19 Yeşil- Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788)", s. 143, 144.

20 Karal, , C. V, s. 58.

21 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, e Yay., İstanbul 2008, s. 307.

22 Yeşil- Gezer, *a.g.m.*, s. 148, 150-151.

gören Sadrazam Halil Hamid Paşa, askerî alanda istihdam edilmek üzere Fransa'dan çok sayıda uzman getirtmiştir.²³ Paşa, 1783 yılının Nisan ayında o zamana kadar sürat topçularına dair kaleme alınan üç nizamnamenin tadil edilmesi üzerine, çalışmalar başlatmıştır. Yeniden hazırlanan nizamnameye göre sürat topçuları, ordu bürokrasisi bağlamında mevcut Topçu Ocağı'na dâhil edilmiştir. 1784 yılında Arabacı Ocağı'ndan ayrı ve onlara bağlı olarak sürat topçuları için sürat arabacı ortası teşkil edilmiş, Hasköy'deki top dökümhanesinde fazlaca sürat topu dökülmüştür.²⁴ Sürat topçuluğu adına önemli faaliyetlerde bulunan Sadrazam Halil Hamid Paşa, Sultan I. Abdülhamid'in yerine veliaht şehzade III. Selim'i geçireceği söylentileri neticesinde önce görevinden azledilmiş ve ardından da öldürülmüştür. Bu durum, reformların hızını kaybetmesine neden olmuştur.²⁵ Dolayısıyla bu dönemde de gösterilen tüm çabalara rağmen sürat topçularından beklenen verim bir türlü alınamamıştır.²⁶

Sultan I. Abdülhamid'in vefatıyla yerine geçen Sultan III. Selim (1789-1807), bir nevi baba mirası olan askerî ıslahatlara bigâne bir isim olmamıştır. Bunda, III. Selim'in henüz çocukluk çağlarında babası Sultan III. Mustafa'nın yanında, Kâğıthane'de sürat topçularının talimlerini izlemesi, onunla beraber incelemelerde bulunması, onda babasının başarmak istediği ıslahatları devam ettirme düşüncesinin olması etkilidir. Sultan III. Mustafa'nın, Osmanlı-Rus Harbi'nin sonlarına doğru ölmesi ile yerine geçen Sultan I. Abdülhamid zamanında veliahtlığa yükselen III. Selim, babası Sultan III. Mustafa'dan miras aldığı ıslahat düşüncelerini, veliahtlık dönemini geçirdiği dairesinde olgunlaştırma fırsatı elde etmiştir. Güvenilir adamlarından İshak Bey'i Fransa'ya göndermek suretiyle Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşarak²⁷ hükümdar olarak devletin başına geçeceği zaman, orduyu bir düzene sokmak üzerine tavsiyeler almıştır.

Sultan III. Selim, devletin başına geçtiğinde üç yıl kadar, devam etmekte olan savaş nedeniyle herhangi bir reform hareketine girişmemiştir. Bu süreçte

23 Karal, C. V, s. 59-60; Sultan I. Abdülhamid, muharebe meydanlarında alınan mağlubiyetlere rağmen sürat topçularından vazgeçmiş değildi. Yeşil-Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu II (1773-1807)", s. 242.

24 Yeşil-Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788)", s. 157-158, 171, 176.

25 Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 318; Shaw-Shaw, *a.g.e.*, C. 1, s.313.

26 Yeşil-Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788)", s. 157-158, 171, 176.

27 E Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 60-61.

sadece, güvenilir adamlarını önemli mevkilere getirmiştir.²⁸ Ayrıca, uzun yıllardır fikrî hazırlığını yürüttüğü ıslahatlarının selameti için, 1792 yılında ilk iş olarak devlet adamlarından ıslahat hakkındaki düşüncelerini içeren layihalar hazırlamalarını istemiştir. Bunun üzerine dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa başta olmak üzere yirmi iki devlet adamı, ıslahatlara yönelik düşünce ve incelemelerini içeren layihalar sunmuştur. Sultan III. Selim'e sunulan bu layihaların ağırlık noktası, tahmin edileceği üzere askerî alandaki ıslahatlar olmuştur.²⁹ Ardından, devlet adamları tarafından hazırlanan layihalar göz önünde bulundurularak Nizam-ı Cedid'in yetmiş iki maddeden oluşan programı tertip edilmiştir. Askerlik alanında gerçekleştirilecek yenilikler; mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi, Avrupa tarzında bir ordu kurulması ve savaş tekniği müesseselerinin yeniden yapılandırılması olarak kendi içerisinde bir plana oturtulmuştur. Buna planmaya göre, mevcut ocaklar ıslaha tâbi tutulmuş³⁰ ve Yeniçeriler de dâhil tüm askerî birlikler hakkında, reform yapılmak üzere fermanlar yayınlanmıştır. Zabitan ve neferler sınavdan geçirilmiş ve yeteneksiz bulunanlar ordudan çıkarılmıştır. Yeniçerilerin sayısı yarı yarıya azaltılarak 30.000 kişiye indirilmiştir. Yeniçerilere modern Avrupa tipi silah ve mühimmat verilmiş, kışlaları elden geçirilerek genişletilmiştir. Mevcut askerî ocaklar üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu askerî reformlar devam ettirilirken diğer taraftan Nizam-ı Cedid adı altında, modern silahlarla donatılan ve Avrupalı komutanlarca eğitilen yeni bir ordu teşkil edilmiştir.³¹

Sultan III. Selim'e sunulan raporların büyük bir çoğunluğunda, mevcut topçu ocaklarına da ayrı bir önem verilmiş ve top, top arabaları, sürat topçuları, humbaracı ve lağımcı ocaklarının, özellikle Avusturya ile Rusya karşısında çok geri kaldığına dikkat çekilmiştir. Örneğin 1793 yılında Fransız gözlemci B. Jumelin, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Tophane ve dökümhanenin durumunun iyi olmadığını, ellerindeki mevcut topların sadece tunçtan olduğunu hatta mermilerin dahi toplardan eski olduğunu bildirmiştir.³²

III. Selim zamanının devlet adamları ve yabancıların kaleme aldıkları raporlarda, sürat topçularının muharebe sahalarındaki üstünlüğüne binaen Osmanlı ordusunda sürat toplarının ve topçularının sayılarının artırılarak

28 Shaw- Shaw, *a.g.e.*, C. 1, s. 317.

29 Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 62.

30 Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 64-65.

31 Shaw-Shaw, *a.g.e.*, C. 1, s. 318-319, 320.

32 Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 136, 187.

talimlerinin ihmal edilmemesi gerektiği kanaati hâkim olmuştur. Sultan III. Selim de babası Sultan III. Mustafa zamanında temelleri atılan ve ondan sonra tahta geçen Sultan I. Abdülhamid gibi, muharebelerdeki başarısızlıklarına rağmen sürat topçularından vazgeçmek niyetinde olmamıştır.³³

Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid ıslahat programı çerçevesinde, Topçu Ocağı'nda da birtakım düzenlemelere gidilmiştir. 26 Şubat 1793'de Topçu Ocağı için bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre tüm topçu neferleri, herhangi bir fark gözetilmeksizin aynı nizamnameye tâbi tutulmuştur. Böylece, temelleri Sultan III. Mustafa zamanında atılan sürat topçuları da dâhil olmak üzere obüs, şahi, balyemez topçularının her biri, Topçu Ocağı ortasına dâhil edilmiştir. Nizamname ile süratçiler ve klasik topçular arasında saha üzerinde görülen birleşme, bürokratik alana da yansıtılacaktır.³⁴ Ayrıca bu nizamnamede, top arabacıları teşkilatı da Topçu Ocağı'na dâhil edilecektir.³⁵ Yeni nizamnamede, Tophane'ye ehliyetsiz kişilerin alınmasının önüne geçilmiştir.³⁶ Topçu Ocağı'nın idaresi, Topçubaşı tarafından yürütülmüştür. Topçubaşı; zabitan, top dökümü ve mühimmat konusunda yetkili kılınmıştır.

Sultan III. Selim zamanında Topçu Ocağı'nda gerçekleştirilen yapılandırma ve ıslahatların bir sonucu olarak top dökümünde de yüksek bir artış sağlanmıştır. Sultan III. Selim, harp mühimmatının hendese usullerine uygun olarak Avrupâdakiler gibi imal edilmesini emretmiştir. Ancak bu dönemde toplar her ne kadar Avrupâdaki teknolojiye uygun bir şekilde dökülse de Osmanlı toplarının Avrupâdakilere oranla ağır olmasının önüne geçilememiştir. Bu durum karşısında Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Sultan III. Selim'in de talepleri doğrultusunda standart ebatlarda ve daha hafif toplar dökülmesini istemiştir.³⁷

Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın bu hususta başlattığı çalışmalar neticesinde 4 Mart 1805'de yayınlanan nizamname ile top dökümünde Fransız modeline uygun olarak kale, sahra ve donanma topları standart hâle getirilmiştir. Bu gelişme, Sultan III. Selim zamanında topçuluk alanındaki en önemli gelişme olarak kayda geçmiştir.³⁸ Bilhassa Fransa, İngiltere ve İsveç'ten dökümcüler

33 Yeşil-- Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu II (1773-1807)", s. 271, 273.

34 Nizamnameye göre her bir top mürettebatı; bir usta, bir yamak ve sekiz topçu olmak üzere on kişiden oluşacaktır. Yeşil- Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu II (1773-1807)", s. 274, 275.

35 Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s. 102.

36 Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 66.

37 Yeşil-Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu II (1773-1807)", s. 274, 275, 278-279.

38 Yeşil- Gezer, *a.g.m.*, s. 274, 275, 278-279.

ve ustalar getirilmiş, ocaklar ıslah edilmiştir.³⁹ Ayrıca İngiltere ve Fransa'dan modern top ve silah imal etmeye yarayan, yeni makineler getirilmiştir.⁴⁰ Bu yeni makinelerin tophane dökümhanelerine yerleştirilmesi ile modern top ve silahların yerli tesislerde imal edilmesi amaçlanmıştır.⁴¹ Ayrıca bu süreçte, Dolmabahçe'de de yeni bir tüfek fabrikası da kurulmuş⁴² ve ayrıca baruthaneler özelinde yapılan ıslahatlara paralel olarak yurt dışından getirtilen yeni aletlerle iyi kalitede barutlar imal edilmeye başlanmıştır.⁴³

Bununla birlikte Tophane Meydanı'nda bulunan topçu kışlaları ve talimhaneleri genişletilmiş, kışlaların yakınındaki evler ile dükkânlar istimlak edilerek Tophane arazisine dâhil edilmiştir. Ayrıca Tophane-i Âmire'nin eskiden beri mevcut olan binaları yenilenmiş, Tophane-i Âmire ve müştemilatı, kışlaları ile birlikte genişletilmiştir.

Sultan III. Selim zamanında birçok ıslahatlara tâbi tutulan Topçu Ocağı'nın idarî şeklinde, Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar, herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.⁴⁴ Yeniçeri Ocağı sistemi içinde yer alan Topçu Ocağı, klasik dönemde olduğu gibi bu dönemde de Topçubaşı namında bir zatın kumandasında "*efvah-ı nariyye*" olarak adlandırılan top, tüfek gibi ateşli silahlar hizmeti vermeye devam etti. Topçubaşı, ayrıca top namluları isagasında, yani eritilip kalıba dökülmesi işlerini ve kundak işlerinde, istihdam edilen efradın idaresini yürütmekteydi.⁴⁵ Topçubaşı, Topçu Ocağı'nın âmiri olarak Tophane-i Âmire'nin idaresini yürütmekle beraber topçu kışlalarının bulunduğu Tophane semti ile Beyoğlu taraflarının güvenlik işlerini de yürütmekteydi.⁴⁶

Sultan II. Mahmud'un saltanatının başından itibaren idarî düzenlerinde herhangi bir değişiklik yapılmayan Topçu ve Top Arabacı birlikleri, Yeniçerilere karşı etkin bir güç unsuruydular.⁴⁷ Nitekim Sultan II. Mahmud, tıpkı Sultan

39 Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 66.

40 Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 187-188.

41 Ayduz, "Tophane-i Âmire ve Müştemilatı", s. 657

42 Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 513.

43 Karal, , C. V, s. 66.

44 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, e Yay., İstanbul 2010, s. 53.

45 Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, TTK, Ankara 2014, s. 5, 25.

46 Pakalın, *a.g.e.*, C.3, s. 513.

47 Shaw- Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, s. 31-32.

III. Selim gibi orduda gerçekleştirilmesi gereken askerî reformların, Yeniçeri Ocağı'nda yapılamayacağına farkındaydı. Bu nedenle yeni bir birlik olarak Eşkinci Ocağı'nı kurmuş ve bu yeni birliğe kısa sürede asker alımını başlatmıştı. Yeniçeriler, gelişmeler karşısında, daha yeni kurulmuş olan bu birliği yok etmek üzere ayaklanma planları yapmaya başladılar ve yeni birliğin eğitime başlamasının üzerinden henüz iki gün geçmişken isyanı başlattılar. Sultan II. Mahmud'un çağrısı üzerine, isyancı Yeniçerilere karşı direniş başlatıldı.⁴⁸

Yeniçerilerle iş birliği yapmak niyetinde olmayan topçu, lağımıcı ve humbaracı gibi teknik sınıflar kuvvetleriyle beraber Et Meydanı'na intikal ettiler. Yeniçerilerin Et Meydanı'ndaki kışlalarının etrafı çevrildi ve top atışları ile bu kışlalar ateşe verildi.⁴⁹ Kışlanın duvarlarının yıkılmasıyla askerler içeri girdi ve Yeniçerilerin direnişi kırıldı. Tarihe *Vaka-i Hayriye* olarak geçen bu olay neticesinde Yeniçeri Ocağı kaldırıldı.⁵⁰

Topçu, lağımıcı, humbaracı gibi teknik sınıflar, kuvvetleriyle beraber isyanın bastırılmasında önemli katkılarda bulunmuşlardı.⁵¹ Nitekim isyanın bastırılıp Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Sultan II. Mahmud, katkılarını gördüğü Topçu Ocağı'nı dağıtmamış ve onları yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusuna dâhil etmişti.⁵² Asker taifesinin mümtaz kısmı olan topçu ve topçu arabacılar için Sultan III. Selim zamanında kaleme alınan nizamnameler, 1827 yılında yeniden düzenlendi.⁵³ Buna göre topçu ve arabacıbaşlıklar lağvedilerek, Seraskerlik makamı maiyetinde olmak üzere Topçu Ocağı Nazırı tayin edilmişti.⁵⁴ Topçu Ocağı Nazırı hem topçu birliklerini yönetmiş hem de Tophane-i Âmire'de bulunan fabrika ve dökümhanelerin askerî yönetici subayı olarak 1832'de Müşiriyet kurulana kadar ocağın başında bulunmuştu.⁵⁵

48 Shaw-Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, s. 47-49.

49 Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s. 454-455.

50 Shaw- Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, s. 47-49.

51 Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını takip eden ilk Cuma selamlığında (16 Haziran 1826) Sultan II. Mahmud'a isyanın bastırılmasında katkıları olan topçu ve humbaracı birlikleri eşlik etmiştir. Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s. 457.

52 Shaw- Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, s. 53; Topçu, Humbaracı, Lağımıcı ocaklarının devlete olan hizmetleri sabit olduğundan, başlangıçta bu ocakların lağvı usulüne gidilmemişse de bunların yeni askerî usulle teşkili gerekli görülmüştür. Mahmud Şevket Paşa, *a.g.e.*, İkinci kısım birinci fasıl s. 9.

53 Shaw- Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, s. 53.

54 Topçu Ocağı Nazırı olarak ilk tayin edilen isim Mirimiran Tahir Paşadır. Tahir Paşa 1832'de Müşiriyet'in tesis edilmesi sonrasında kısa bir süre Tophane Müşiri olmuştur. Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, Yapı Kredi Yay., C.I, İstanbul 1999, s. 186-187.

55 Shaw- Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, s. 53.

Kaynak ve Literatür Değerlendirmesi

Arşiv Kaynakları

Çalışmamızda kullanılan arşiv belgeleri, Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Birçok ana ve ona bağlı alt fonlardan elde edilen belgeler, çalışmamızın çeşitli bölümlerinde kullanılmıştır.

Merkezî teşkilatı yanında birbirinden farklı birçok kurum, nezaret, birim ve komisyonu bünyesinde barındıran Tophane-i Âmire Müşiriyeti, askerî hüviyetli bir kurum olmasını yanında idarî fonksiyonu olması nedeniyle belirli bir fondan ziyade birçok fonda yer alan belgelerden istifade edilerek ele alınmıştır.

Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin tesis edildiği 1832 yılı itibarıyla kurumun teşkilat yapısı, ana idarî örgütlenmesi ve kuruma bağlı olarak idare edilen askerî hüviyetli birimlerin gelişim seyri 1860'lı yıllara kadar bilhassa Hatt-ı Hümayun (**HAT**) ve Cevdet Tasnifi'nin alt fonları olan Cevdet Askeriye (**C.AS**) ve Cevdet Maliye (**C.ML**) fonlarından istifade edilerek yazılmıştır. Bununla beraber kurumun askerî ve idarî teşkilatıyla alakalı alınan her resmî nihai kararda İradelerin çeşitli fonları olan İrade Askerî (**İ.AS**), İrade Dahiliye (**İ.DH**), İrade Meclis-i Mahsus (**İ.MMS**), İrade Mesail-i Mühimme (**İ.MSM**), İrade Meclis-i Vala (**İ.MVL**) alt fonları kullanılmıştır. Bunların yanı sıra, Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı (**A.}MKT**), Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (**A.}MKT.MHM**), Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (**A.}MKT.NZD**), Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (**A.}MKT.MVL**) çalışmamızda yoğun olarak kullanılan fonlar arasındadır. Keza Meclis-i Vükela Mazbataları (**MV**), Meclis-i Vala Evrakı (**MVL**) idarî kararların alınma seyrini görmemizi sağlayan önemli evrak serileridir. Askerî sanayi merkezi olarak her türlü silah ve mühimmatın imalat ve ithalatında önemli bir fonksiyonu bulunan Tophane-i Âmire'nin mali kayıtlarının incelendiği kısımlarda Maliye Kalemî Defterleri (**ML.d**), Maliye Masarifat Defterleri (**ML. MSF. d**), Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (**ML.EEM**) fonlarından istifade edilmiştir.

Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin son müşiri Zeki Paşa'nın döneminin ele alındığı, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yılları olması hasebiyle kurumun lağvedildiği 1908 yılına kadarki kısımlarda çoğunlukla Yıldız Tasnifi'nin alt fonlarından yararlanılmıştır. Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (**Y.PRK.ASK**), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (**Y.MTV**),

Yıldız Esas Evrakı (**Y.EE**) hem askerî hem de idarî kararların takibinde zengin bilgiler sunan fonlar arasındadır. Ayrıca yine Tophane-i Âmire'ye ait bina, fabrika, ambar, kışla, hastane ve tüm yapıların onarım ve yenilenmesiyle alakalı da İrade fonunun İrade Tophane (**İ.TPH**) alt fonundan istifade edilmiştir.

Araştırmalar

Bu çalışma Osmanlı klasik döneminden itibaren devletin askerî kurumsal yapısında önemli bir yer edinen Tophane-i Âmire'nin, 1832 yılında Müşiriyet olarak tesis edilmesinden 1908 yılında lağvedilmesine kadar olan süreçteki teşkilat yapısını, merkez ve taşra teşkilatlarını, bağlı kurum ve birimlerin yönetim organizasyonu ve hizmet alanlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı askerî müesseseleri içerisinde yer alan Tophane-i Âmire, bilhassa askerî imalattaki işlevi dolayısıyla doğrudan ya da dolaylı olarak birçok kitap, tez ve makaleye konu olmuştur. Literatürün önemli çalışmalarından Salim Aydın'ın, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi* isimli eseri ile yine onun tarafından kaleme alınan "*Tophâne*", "*Tophâne-i Âmire ve Müştemilatı*" isimli çalışmalar, Tanzimat sonrasında merkezî modern askerî bir kurum hüviyetine sahip olan Tophane-i Âmire'nin, Müşirlik olarak tesis edilmeden önceki teşkilat yapısının, top döküm teknolojilerinin gelişim evresinin ve top döküm binalarının gelişim sürecinin nasıl olduğunu anlamamıza yardımcı oldu.

Serdal Soyluer, 2013 yılında İstanbul Üniversitesi'nde tamamladığı, *Osmanlı Silah Sanayii'nde Modernleşme Çabaları (1839-1876)* isimli doktora çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin askerî sanayisinin, modern çağın gereklerine uygun olarak donatılması süreçlerini Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar titizlikle incelemiştir. Bu çalışmada yazar, Tanzimat sonrası modern askerî sanayinin gelişim gösterdiği söz konusu dönemlerde Osmanlı Devleti askerî sanayisini, Avrupa Devletleri'nin askerî sanayisi ile yer yer mukayese etmiş ve ilgili yıllarda gerçekleştirilen silah ithalatına geniş ölçüde yer vermiştir. Yazarın, tüm bunları gerçekleştirirken odak noktası silah sanayiindeki gelişim, üretim ve ithalat olduğundan, çalışmasında Tophane Müşirliği'nin teşkilat yapısı ve idarî organizasyonuna yer verilmemiştir.

Ersoy Zengin'in 2015 yılında Atatürk Üniversitesi'nde tamamladığı ve 2020 yılında kitaplaştırdığı *Tophane-i Âmire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)* adlı doktora çalışması ile 2014 yılında Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu'nda sunduğu *Sultan Abdülaziz Devri Harp Sanayi (Tophane-i Âmire Fabrikaları Faaliyetleri)* isimli bildirisi,

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya çapında silah teknolojisinde yaşanan gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin geri kalmamak üzere giriştiği askerî sanayi faaliyetlerini anlatmaktadır. Yazar, Osmanlı Devleti'nin, ordusu için gerekli modern silahların Avrupa ve Amerika'dan yüklü siparişlerle ithalatını ve Tophane-i Âmire tesislerinde her türlü silah ve mühimmatın üretim çabalarını incelemiştir. Zengin'in ana konusu harp sanayii olduğundan, Tophane Müşirliği'nin bahsi geçen yıllar içerisindeki teşkilat yapısı ve yönetim ağına bu çalışmalarda yer verilmemiştir. Fatih Tetik'in 2017 yılında Marmara Üniversitesi'nde tamamladığı ve 2018 yılında kitaplaştırdığı, *II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi* isimli doktora çalışması da Sultan II. Abdülhamid dönemi özelinde Tophane-i Âmire fabrikalarında gerçekleştirilen her türlü silah ve mühimmatın imalatı ile bilhassa döneme damgasını vuran Osmanlı-Alman ortaklığında gerçekleştirilen silah ve mühimmat ithalatını, yerli tesislerde dumansız barut imalat girişimlerini ele almıştır. Keza Uğur Ünal'ın, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)* isimli çalışmasının bir bölümünde, askerî imalatı gerçekleştiren Tophane-i Âmire fabrikaları ve sanayi alaylarına dair bilgiler yer almakta olup kurumun idarî işleyişine yer verilmemiştir.

Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver'in ortak çalışması olan *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Fahri Türk'ün *Türkiye ile Almanya arasındaki Silah Ticareti (1871-1914)*, Serdal Soyluer ve Fatih Tetik'in birlikte kaleme aldıkları *Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii* isimli çalışmalardan, bilhassa Avrupa ve Amerika'daki fabrikalardan gerçekleştirilen silah ithalatı ile bu durumun Tophane-i Âmire fabrikalarındaki yansımaları adına bilgiler edinilmiştir. Bahsettiğimiz bu çalışmalardan genel hatları ile Tophane-i Âmire'ye ait fabrikaların modernizasyonu, imalat kapasiteleri, askerî imalattaki yerleri, dönemlerine göre Avrupa ve Amerika'dan gerçekleştirilen silah ve mühimmat ithalatı, Osmanlı Devleti'nde ve dünyada yaşanan askerî sanayi gelişmeleri hakkında detaylı bilgilere erişmek mümkün olmuştur.

Her ne kadar çalışmamızın temel noktası, Tophane-i Âmire'ye ait askerî fabrikalardaki imalat olmasa da yukarıda zikrettiğimiz çalışmalar, elde ettiğimiz verilerin değerlendirilmesinde bize yardımcı olmuştur. Bunun dışında günümüze kadar, çalışmamızın konusu olan Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin teşkilat yapısı, idarî organizasyonu ve kendisine bağlı birim ve nezaretlerin yönetimi hakkında kapsamlı ve bütüncül bakış açısıyla hazırlanmış bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Ancak Serap Sunay'ın 2015 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde tamamladığı, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi*

Mücadelesi (1813-1868) isimli doktora çalışmasında, Damat Mehmed Ali Paşa'nın 1840 yılında başlayan Tophane-i Âmire Ferikliği ve ardından 1844 yılının Ocak ayında başlayıp 1845 yılının Ağustos ayında nihayete eren Tophane Müşirliği hakkındaki bilgilerden yararlanıldı. Buna ilave olarak Mehmed Ali Paşa'nın 5. Kapdan-ı Deryalığı süresi içerisinde 1861 yılından 1863 yılına kadar uhdesine dahil edilen Tophane Müşirliği'ne ait işlere dair kısımlar da tarafımızdan ele alındı.

Umum Topçu İstihkam Komisyonu azalığı ile Mekteb-i Fünun-i Harbiyye'de Topçuluk ve Fenn-i Esliha-i Hafife ve Balistik dersleri eğitimi veren Topçu Erkan-ı Habıyye miralaylarından Ahmed Muhtar Paşa'nın, 1897 yılında kaleme aldığı ve Ahmet Köç'ün de günümüz alfabesine aktardığı *Osmanlı Topçuları* isimli eserde, bilhassa Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemindeki Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin teşkilat şemasına, merkez teşkilat ile beraber merkezî idareye bağlı birimlerine, Tophane-i Âmire'ye ait fabrikalara dair genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca Mahmud Şevket Paşa tarafından kaleme alınan *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi* isimli eser de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında yeni baştan düzenlenen Topçu Ocağı ve bilhassa Müşirliğin son dönem teşkilatı hakkında bilgiler vermektedir. Her iki eser de kaleme alındığı dönemin bilgilerini içermesi dolayısıyla Tophane Müşirliği'nin idarî yapısına dair sahîh bilgiler veren kaynaklar arasındadır.

Kemal Beydilli'nin, Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1777-1826) isimli eseri ile *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* adlı ansiklopedi maddesi, temelleri XVIII. yüzyılın son çeyreğinde atılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un, 1832 yılına gelene kadar nasıl bir idarî yapılanmasının olduğunu ortaya koymaktadır. Biz bu temellendirmenin üzerine Tophane Müşirliği'nin, 1832 yılından 1908 yılına kadar Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un idaresini ne şekilde devam ettirdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Bunun yanı sıra Şinasi Acar, Atilla Bir ve Mustafa Kaçar'ın ortak yayını olan *Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi* isimli makale, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a bağlı olarak açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi ile alakalı bilgiler sunmakla beraber mektebin Tophane Müşirliği tarafından idaresi hususundaki bilgileri sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan Mehmed Esad tarafından 1894 yılında kaleme alınan *Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun* adlı eserden Tophane-i Âmire'ye bağlı Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un hem idaresi hem de eğitimi hakkında detaylı bilgiler elde edilmiştir. Bu kitapta yer alan bilgiler, detayları verilen

yönetmelik ve nizamnameler ile istifade ettiğimiz arşiv belgeleri birçok hususta birbirini tamamlar mahiyette olmuştur.

Tophane-i Âmire'nin askerî sanayisinde önemli bir yeri olan sanayi alayları kısmında, Feza Günergün'un detaylı bir şekilde kaleme aldığı İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi ve Osmanlı Askeri Sanayi Kurumlarında Mesleki ve Teknik Eğitim Üzerine Notlar isimli makalesi ile yine aynı konuda Ersoy Zengin tarafından kaleme alınan *Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumu Olarak Tophane-i Âmire Sanayi Alayları ve Mektebi* isimli makalesinden istifade edilmiştir. Ancak ne var ki her iki makalede de alayların kuruluşu, gelişimi ve işlevi hakkında kıymetli bilgiler verilmekle beraber Tophane Müşirliği'ne bağlı olarak teşkil edilen ve askerî sanayide önemli bir yer edinen sanayi alaylarının kurumsal bağlantıları eksik bırakılmıştır. Büyük bir oluşum olarak tesis edilen ve her yeni dönemde yeni nizamname ve düzenlemelerle daha işlevsel *hâlâ* getirilen sanayi alaylarının önem ve fonksiyonunun tam olarak anlaşılması idarî bağlantılarının sağlanması ile mümkün olabilmıştır. Bu bakımdan çalışmamızda sanayi alaylarının bilhassa idarî *işleyişleri, sayıları, kışlaları ve aldıkları eğitimin muhteviyatı üzerinde durulmuştur.*

Gülden Sarıyıldız'ın, *“Karantina Meclislerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, “Osmanlı Sıhhiye Rüsüm Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsüm Tarifesi Komisyonları: Kapitülasyona Giden Bir Süreç”, “Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)”* isimli çalışmalarından, Osmanlı Devleti'nde Karantina Nezareti'nin ilk oluşum süreçleri ve Osmanlı topraklarında karantina işinin yönetim ağının kurulması üzerine kıymetli bilgilerden istifade edilmiştir. Keza İsmail Yaşayanlar'ın 2015 yılında Uludağ Üniversitesi'nde tamamladığı *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)* isimli doktora çalışması ile yine onun tarafından kaleme alınan “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler” adlı makaleden karantina teşkilatının işlerliği hususlarındaki bilgilerden faydalanılmıştır. Bizim çalışmamızda bu eserlerden yararlanılmakla birlikte Tophane-i Âmire'nin idaresine bağlı kurumlardan olan Karantina Nezareti'nin idarî işleyişi ve tüm Osmanlı topraklarında örgütlenmesi hususundaki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Nuran Yıldırım'ın “İstanbul'un Sağlık Tarihi”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *“Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar”*, “İstanbul Boğazı'nda Karantina Uygulamaları” ve aynı yazara ait diğer çalışmaları gerek Karantina Nezareti gerekse de hastaneler hakkındaki bilgilere ulaşmamızı sağlamakla beraber Tophane Müşirliği'ne ait hastaneler ve Karantina Nezareti'nin Tophane Müşirliği

tarafından idare edilmesi konusundaki yanlışlıklar ve eksiklikler tarafımızdan ele alınmıştır.

Gerek merkezî teşkilatı gerekse de bağılı kurum ve birimlerinin idarî organizasyonu sayesinde büyük bir kurum hüviyetinde olan Tophane-i Âmile'nin kontrolünde yer alan tüm ve yapı ve binalar, bu kitapta bütüncül bir şekilde tarafımızdan tespit edilmiştir. Beş kubbeli ve bir kubbeli dökümhane binaları ile meydanda bulunan Tophane Kasrı ve Saat Kulesi haricinde günümüzde hiçbir binası bulunmayan Tophane-i Âmile'nin, Tophane semtinde yer alan binalarının tam olarak nelerden ibaret olduğu ve yerleri belirlenmiştir. Bu bakımdan Salim Aydüz'ün "*Tophâne*", "*Tophâne-i Âmile ve Müştemilatı*" isimli çalışmaları, Oğuz Ceylan'ın "*Top Döküm Binaları ve Onarımları*" ve Süleyman Faruk Göncüoğlu'nun "*Bir Semt-i Meşhur Tophane, Değişimin ve Yıkımın Hikâyesi*" adlı çalışmalarından istifade edilmekle beraber arşiv belgelerinde yürüttüğümüz takip bilhassa Tophane semtinde günümüzde ayakta olmayan binaların mevkilerini tespit etmemize vesile teşkil etmiştir.

Yukarıda genel hatlarıyla belirtilen çalışmaların muhteviyatında, Tophane-i Âmile Müşiriyeti'nin teşkilat yapısıyla ilgili bilgiler son derece sınırlıydı. Tüm bu çalışmalar daha ziyade, teşkilatın askerî sanayi ile ilgili birimlerine ait malumatı ve değerlendirmeleri içermekle birlikte çalışmamıza önemli ölçüde katkılar sağladı. Biz, tüm bu çalışmalardan istifade etmenin haricinde, ana malzememiz olup Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan konuyla alakalı belgeleri tespit edip değerlendirdik ve metnimizi bu şekilde inşa etmeye çalıştık